

Araştırma Makalesi

Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Siyasi İktisat Teorisinde Robert Cox ve Eleştirel Teori: Marx, Vico ve Tarihin Yapımı

Robert Cox and his Critical Theory in International Relations and International Political Economy: Marx, Vico and the Making of History

Can CEMGİL¹

Öz

Bu makale Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Siyasi İktisat disiplinlerinde ‘Eleştirel Teori’ olarak anılan yaklaşımın kurucusu sayılan Robert W. Cox’un düşüncesinin meta-teorik dayanaklarını değerlendirmektedir. Makalenin ana argümanı Cox’un yapısalcı ve problem çözücü yaklaşımlara getirdiği eleştiriden hareketle önerdiği çözümün, özellikle Weberyan etkiler nedeniyle tüm potansiyelini gerçekleştirmediği yönündedir. Bu argüman makalede üç adımda geliştirilmektedir. Giriş kısmını izleyen ilk kısımda, Cox’un problem çözücü teoriye getirdiği eleştiriler ışığında geliştirdiği tarihselci yaklaşımın bir özeti sunulmaktadır. İkinci kısımda, Cox’un bu yaklaşımının temel bir unsurunun, yani tarihi, kurumları ve yapıları insanların yaptığı iddiasının Vico ve Marx’taki düşünsel kaynakları tartışılmaktadır. Üçüncü kısımdaysa, bu tartışmadan hareketle Cox’un yaklaşımının son kertede yapısalcılığın kısıtlarını tamamen aşmayı başaramadığı ileri sürülmekte ve Weberyan metodolojik plüralizmi, ideal tipleri ve bunlara dayanan senkronik analizi tarihsel materyalizm ve diyalektik yöntemle birleştirme girişiminin sonuçsuz kaldığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Robert W. Cox, Eleştirel Teori, Vico, Marx, tarihselcilik, praxis, diyalektik.

Jel Kodları: A12, B24.

Abstract

This article assesses the meta-theoretical premises of what is called ‘Critical Theory’ in the disciplines of International Relations and International Political Economy, as it is developed by Robert W. Cox. The central argument of the article is that the solution proposed by Cox in relation to his critique of structuralist and problem-solving approaches fails to fulfil its full potential due to Weberian influences. This argument is developed in the article in three steps. In the first section following the introduction, Cox’s historicist approach is briefly summarised in light of his critique of problem-solving theory. In the second section, the intellectual sources of one of the central elements of this approach, that is, the claim that it is human beings who make history, institutions and structures, is discussed in the work of Vico and Marx. In the third section, building on this discussion, it is argued that in the final instance, Cox’s approach fails to fully overcome the constraints of structuralism, since its attempt to combine Weberian methodological pluralism, ideal typification strategy and synchronic analysis with historical materialism and dialectical method remains untenable.

Keywords: Robert W. Cox, Critical Theory, Vico, Marx, historicism, praxis, dialectics.

Jel Codes: A12, B24.

¹ İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, can.cemgil@bilgi.edu.tr

Giriş

Robert W. Cox (1981) bugün artık Uluslararası İlişkiler (Uİ) ve Uluslararası Siyasi İktisat (USİ) teorisinin temel metinlerinden biri haline gelen 'Social forces, states and world orders: beyond international relations'[Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri: uluslararası ilişkilerin ötesinde]² başlıklı makalesinde, anaakım evrenselci neorealist yaklaşımın değişmez yasalara atıfla geliştirdiği teorisinin başat teori olduğu bir dönemde, Uİ teorisinin temel sorunlarından birine, değişimin ontolojik statüsüne ve U(S)İ teorisindeki yerine ilişkin soruya tarihsel materyalist gelenek içinden özgün bir yanıt veriyordu. Özellikle Stanley Hoffman'ın (1977) meşhur ifadesiyle Uİ'nin neredeyse tamamen bir Amerikan sosyal bilimi olduğu, Amerikan sosyal biliminin pozitivist geleneğinin Uİ'ye giydirdiği deli gömleğinin adeta hiç esnemediği, tarihsel materyalizmin adının geçmesinin bile teorisyeni en kötü ihtimalle 'düşman' veya hain, en iyi ihtimalle 'mahallenizin dost canlısı Marksist-Leninist huzur bozucusu' yapmaya yettiği bir dönemde (Cox, 1985: 249) ve üstelik Soğuk Savaş devam ederken kaynağını Marx'ın tarihsel materyalizminden alan teorik bir yaklaşımı, yani Eleştirel Teoriyi (ET)³ Uİ ve USİ'nin merkezine taşıyarak bu yanıtı vermişti. Tarihsel materyalizmin yardımıyla anaakım Uİ ve USİ teorilerinin sınırlı perspektifinin ötesine geçerek bütünlükçü bir diyalektik perspektif öneren Cox, ister askeri olsun ister iktisadi, maddi kabiliyetlerin tek başına uluslararası ilişkileri açıklamaya yeterli olmadığını göstererek doğru yöntemin maddi kabiliyetler, fikirler ve kurumlar arasındaki bütünsel diyalektiğin ortaya konmasıyla elde edilebileceğine işaret eder. Ancak bunu yaparken, özellikle dönemin hakim perspektifi olan neorealizmden yola çıkarak yapısalcı yaklaşımla ve pozitivist teorilerle bir hesaplaşmaya girer. Nihayetinde Cox, insanın sosyal gerçekliğinin yine insan tarafından inşa edildiğinden hareketle, yapısallaşmış insan kurumlarının da yine insanlar tarafından değiştirilebileceğini savunur.

Ben de bu makalede Cox'un anti-yapısalcı ve tarihselci yaklaşımının temel bir unsurunu, yani toplumsal değişim kavramsallaştırmasını ele alacağım. İlk bakışta, Cox'u bir anti-yapısalcı olarak tanımlamak, özellikle de 'tarihsel yapılar' kavramının gölgesi altında bunu yapmak, abesle iştigal gibi görünebilir. Fakat ilerleyen sayfalarda göstermeyi umduğum gibi Cox'un 'yapı' dediği şeyle, kavramın Uİ ve USİ teorisinde kullanılan hali arasında ciddi bir fark var, öyle ki bu fark Cox'a anti-yapısalcılık atfetmek için yeterli ve makul bir gerekçe sunar. Öte yandan bu farkın Cox'u yapısalcılıktan tam anlamıyla kurtarıp kurtarmadığı da tartışmalı. Öyleyse, bu tartışmaya bir katkıda bulunmak amacıyla esas itibarıyla bu makale Cox'un Uİ ve USİ teorisine katkısının meta-teori boyutuyla ilgilenecek şekilde değerlendirme ışığında Cox'un bazı meta-teorik tercihlerinin yapısalcılıkla ilgili pozisyonuna etkisini tartışacaktır. Sonuç olarak bu makalede Cox'un meta-teorik seviyede değişim vurgusu yaparken, ideal tipik Weberyan kavramsallaştırmalar ve yine Weberyan metodolojik plüralist tercihler nedeniyle, sırasıyla teorik ve ampirik analiz seviyelerinde değişim vurgusunun kaybolduğu değerlendirilmesi yapılacaktır.

² Bundan sonra kısaca 'Social forces, states, and world orders' olarak anılacaktır.

³ Cox'un kullandığı anlamıyla Eleştirel Teori, Frankfurt Okulu'nun temsilcilerinin kullandığı anlama özellikle pozitivism eleştirisi bakımından benzerlikler taşısa da, Cox ancak bu konuyla ilgili çalışmalarını yayımladıktan çok sonra Frankfurt Okulu'yla özdeşleştirilen Eleştirel Teoriden haberdar olur. Elbette eleştirdikleri pozitivist yaklaşım ortaktır ama eleştirel teoriden anladıkları arasında doğrudan bir bağ görmeye çalışmak Uluslararası İlişkiler disiplininin özellikle ana akımın ve indirgemeci ders kitabı yaklaşımının sıklıkla yaptığı bir hata olmaktan öte Kubalkova'nın (2016) işaret ettiği gibi 'disiplinin disipline' etme kuvvetinin bir sonucu olarak, belli tip (özellikle pozitivist) kariyerlerin ilerletilmesinde araç haline gelen bir ezberdir. Cox ile örneğin Linklater'ın alternatif eleştirel yaklaşımlarını Vico ve Kantçı kaynakları üzerinden karşılaştıran bir çalışma için bkz. Devetak (2012). Linklater'ın eleştirel teorisini birinci elden okumak için bkz. Linklater (2007).

Problemler, Amaçlar, Perspektifler: Cox ve problem çözücü teorinin eleştirisi

Cox'un artık neredeyse anaakım Uİ ve USİ teorileriyle birlikte alanın en önemli yaklaşımlarından biri olarak kabul gören eleştirel teorisinin veya daha geniş ve soyut bir tabirle Cox'un zihin dünyasının çok sayıda ve ilk bakışta örtüşmez görünen kaynağı var. Başta Marksist geleneğin çeşitli mirasçılarıyla birlikte Antonio Gramsci⁴ olmak üzere, yukarıdaki epigrafta da anılan Giambattista Vico, Georges Sorel, Edmund Burke, Niccolo Machiavelli, Fernand Braudel, Edward Hallett Carr ve daha pek çok düşünür ve yazarın çalışmalarından faydalanan Cox, yapılandırılan birçok etikete karşın, sıklıkla kendisini 'muhafazakar' (Cox 1996: 19-20; 2012: 16)⁵ ve 'tarihsel materyalist'⁶ olarak tanımlıyor. Özetle Cox, bir yandan idealist ve materyalist felsefi gelenekleri bir araya getirirken, diğer yandan siyaset ve iktidar kavramsallaştırması bakımından realizmle ilişkilendirilen isimlerden faydalıyor. Cox kendini her ne kadar muhafazakar olarak tanımlasa da, temel teorik vurgusu değişim üzerine. Cox'un yaklaşımında değişimin tuttuğu yeri daha iyi temsil edebilmek üzere, özellikle yukarıda giriş kısmında andığım klasikleşmiş 'Social forces, states, and world orders' makalesi üzerinden kısa bir özet sunacağım.

Cox'un (1981: 128) günümüzde artık bir aforizma haline gelmiş ifadesiyle 'teori her zaman birileri ve bir amaç içindir'.⁷ Bu özdeyiş niteliğindeki ifade, teorisinin belli bir kişi ya da grubun çıkarları ve hedefleri doğrultusunda bilerek ve isteyerek taraflı bir teori geliştirdiğinden ziyade, her teorisinin belli bir perspektif içinden doğduğuna işaret eder. Perspektif ise kelimenin en basit anlamıyla dünyayı görme açımız veya dünyanın kendini bize sunduğu görüş açısidir. Daha sosyal bir tanımlaysa insanların kendilerini içinde buldukları sosyal konumdan sosyal gerçekliğin onlara kendini sunduğu bakış açısidir (age). Felsefede veya sosyal bilim felsefesinde özellikle farklı türde post-pozitivist yaklaşımların yaygınlıkla dile getirdiği gibi bilginin de teorisinin de üretimi belli bir konumlanmışlık içinde olur. Tarihsel materyalizmden post-yapısalcılığa, yapısökümcülüğten hermenötiğe, feminist teoriden postkolonyal yaklaşıma kadar sosyal bilimlerde pek çok ekol Kartezyen özne-nesne ayrımını reddederken bilginin, teorisinin ve bunları üretenlerin belli bir perspektif içinden söz söylediğini, söylenen sözün zaman ve mekânın yanı sıra siyasetten, iktidardan ve içinde bulunulan toplumsal ilişkilerden ve son olarak değerlerden bağımsız olmadığını defaatle göstermiştir. Benzer şekilde Cox'a göre de dünyayı durduğumuz yerden görürüz, durduğumuz yer ise 'ulus veya toplumsal sınıf, tahakküm ve tabiyet ... geçmiş deneyimlerce tanımlanır'; dolayısıyla 'zaman ve mekânda belli bir yerde durmayan, kendinde teori diye bir şey yoktur' (age). Öyleyse, belli bir zaman ve mekânda teori üreten öznenin sosyal ilişkiler ve iktidar ilişkileri içindeki konumundan bağımsız, değerlerden bağımsız nesnel teori üretmesi imkansızdır. Bu noktada Cox, tarihsel materyalizmin alışıldık pozisyonlarından biri ışığında nesnel, tarihüstü, değerlerden ve zaman-mekândan bağımsız, evrensel geçerliğe sahip olduğunu öne süren bu tür teorilerin aslında birer ideoloji olduğuna ve öyle muamele görmesi gerektiğine işaret eder (age).⁸

⁴ Cox'u Neo-Gramscian olarak tanımlamakla ilgili sorunlara ilişkin bir tartışma için bkz. Leysens 2008.

⁵ Elbette ki Cox (1996; 2012), muhafazakarlıktan bahsederken terimin gündelik kullanımına değil, Edmund Burke'un tanımladığı haliyle felsefi muhafazakarlığa atıf yapıyor ve terimi daha ziyade toplumun organik bir bütün olduğuna işaret etmek için kullanıyordu.

⁶ Cox'un yaklaşımını tarihsel materyalizm olarak görmeyen bir perspektif için bkz. Smith (1994; 1996: 202); Burnham (1991).

⁷ Bu ve izleyen kısım büyük ölçüde, Cox (1981: 128-130)'dan özetlenmiştir.

⁸ Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nden başlayarak, tarihsel materyalist gelenekte farklı şekillerde de olsa ideoloji eleştirisi, tarihsel materyalist teori ve analizin merkezi bir unsuru olagelmıştır. Edebiyattan (örn. Eagleton, 1976) iletişim ve kültür çalışmalarına (örn. Hall 1982; 1986), antropolojiden felsefeye ve siyaset felsefesine kadar pek çok alanda alternatif Marksist ideoloji kavramsallaştırmaları geliştirilmiştir. En yaygın şekilde bilinen bazı örnekler için bkz. Althusser (2003); Gramsci (1997). İdeoloji tartışmasına bir giriş için bkz. Eagleton (2007). Benzer pozisyonlar Frankfurt Okulu'yla anılan Horkheimer (1986) ve Habermas (1993; 1998) gibi figürlerin çalışmalarında da gözlemlenir.

Peki Cox’un perspektiflere ve onların bağlamsallığına ilişkin bu değerlendirmesinin teori inşası için anlamı nedir? İnsanın ve insan gruplarının kendilerini içinde buldukları toplumsal ilişkiler ve iktidar ilişkileri özellikle kurumlaşmış halleriyle her perspektife belli basınçlar uygular ve bu perspektiflerden bakınca bu basınçlar ‘problem’ olarak tecrübe edilir. Buradan çıkarılacak bir diğer sonuçsa, bir perspektif içinden bakıldığında problem olarak tecrübe edilen her şey genel bir sosyal problem olmayabileceğidir.

Cox’a göre de teorinin amacı en genel anlamıyla bu ‘problemlere’ bir yanıt geliştirmektir. Daha özel olarak Cox, teorinin hizmet ettiği iki amaç üzerinden iki farklı türde teori ortaya çıktığına işaret eder: problem çözücü teori ve eleştirel teori. Bir probleme verilen yanıt eğer o problemi yaşayan perspektif içinden üretiliyorsa ve perspektifin kendisini sorunsallaştırmak yerine o problemi çözmek üzere rehberlik etmeyi amaçlıyorsa ortaya çıkan sonuç problem çözücü teoridir. Problem çözücü teori, perspektifin kendisinde bir sorun olabileceği ihtimalini dikkate almayıp sadece o perspektifin yeniden üretilmesi için problemle başa çıkmaya çalışır. Başka bir ifadeyle dünyadaki iktidar ilişkilerini, sosyal ilişkileri ve bunların görece tortulaştığı kurumları, yani özetle dünya düzenini verili, değişmez, evrensel ve nesnel kabul eder. Bunun mantıksal sonucuysa karşılaştığı problemleri çözerek bu ilişkilerin ve kurumların düzgün ve sorunsuz işlemlerini sağlamaktır. Öte yandan eleştirel teoriye problemin karşılaştığı perspektifin ötesine geçip o perspektifin diğer perspektiflerle bağlantısını kurarak ve sınırlı doğasını kabul ederek ‘perspektifler üzerine bir perspektife’ ulaşmaya çalışır. Eğer her teori her zaman birileri ve bir amaç içinse, eleştirel teorinin hizmet ettiği amaç, karşılaşılan problemi bir başka dünya yaratma meselesi olarak gösteren bir perspektifi açığa çıkarmaktır (age).

Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Siyasi İktisat disiplinlerinde anaakım olan Realist ve Liberal perspektifler bu bakımdan problem çözücü teoriye iyi birer örnektir. Morgenthau’nun eserlerinde ifadesini bulan klasik realizm de, Waltz’un neorealizmi de verili düzeni ve bu düzen içindeki tahakküm ilişkilerini, ilki kaynağını insan doğasından aldığı farz edilen nesnel yasalara (Morgenthau 1970), ikincisi de uluslararası sistem adını verdiği çoğul egemenlik düzeninin nesnel ve değişmez yapısına atıfla gerçekliğin kaçınılmaz niteliği olarak görür (Waltz 2015) ve dolayısıyla o düzeni yeniden üretir. Benzer şekilde, E. H. Carr’ın (2010) sarıh bir biçimde ortaya koyduğu gibi liberalizm de ülke içinde sermayenin çıkarlarını toplumun genel çıkarları gibi, uluslararası ilişkilerdeyse sermaye ilişkisinin avantaj sağladığı ülkelerin çıkarlarını evrensel çıkar ve hatta evrensel ahlak olarak sunmasıyla kurulu tahakküm ilişkilerini yeniden üretir. Öyleyse, ne realizm ne de liberalizm değerlerden bağımsız nesnel bilimsel yaklaşımlar oldukları iddiasını sürdürebilir. Bir iktidar ilişkisini, onu mümkün kılan sosyal ve kurumsal konfigürasyonu göz ardı ederek veya evrenselleştirerek her iki yaklaşım da aslında mütehakkimden, muktedirden ve ezenden yana aktif tavır almaktadır.⁹

Cox’a göre mesele problem çözücü teorilerin sadece tarafsız görünürken mütehakkimden yana tavır alması değildir. Bunu yaparken, kurumsallaşmış iktidar ilişkilerini dikkate almadığı, tam aksine bu ilişkilerin düzgün işlemlerini amaç edindiği için karşılaşılan problemleri sınırları katı çizilmiş, uzmanlaşmış disiplinler alanları içinde çözmeye çabalar. Odaklandıkları alanın belirlenmiş sınırlarının dışına da belirli bir istikrar atfeder. Pozitivist yaklaşımlarda genellikle gözlendiği gibi belli bir probleme odaklanırken diğer her şeyi sabit kabul etmeye, yani *ceteris paribus* varsayımına dayanması, her ne kadar problem çözücü yaklaşımların kesinlik iddiasını güçlendiriyor gibi görünse de, aslında iktidar ilişkisini tekrarlanabilir bilimsel olgu olarak tanımlamak suretiyle tahakkümün kalıcılaşmasına ve normalleşmesine hizmet eder. Bir olgunun tekrarlanabilirliği problem çözücü teori için iktidar ilişkisinin kurumsallaşma seviyesine değil, bilimselliğine işaret eder, çünkü başta analitik sebeplerle parçaladığı bütünü diğer kısımlarını sistematik bir şekilde göz ardı ederek bir disiplinler paradigması yaratıldığı

⁹ Hatta, bu düzeni eleştirme iddiasıyla alana müdahale eden dünya sistemleri teorisi de ister istemez sistemi yeniden üretmeye dönük bir temayülü içinde barındırmaktadır (Cox 1981: 127).

sanrısına kapılır. Belli post-pozitivist geleneklerin yanı sıra tarihsel materyalist gelenekte bu disiplinler safsatanın yarattığı sorunlara Marx’tan beri işaret edilmiştir. Henüz 1844 *El Yazmaları*’nda Marx (2000) siyasi iktisadın, emeğiyle yaşayan insanı sadece bir işçi olarak gördüğüne işaret eder. Çalıştığı zaman işçi adeta bir beygir, bir makine gibidir (Marx 2000: 21-25). Çalışmadığı zamanlar ise ceza kanununun, tıbbın, dinin, istatistiğin ve siyasetin konusudur (Marx 2000: 25). Problem çözücü yaklaşım disiplinler ayrımları ontolojikleştirerek insanı, insan faaliyetini ve onun toplumsal varlığını tıpkı bir makine gibi işlevsel parçalar halinde görür ve değerlendirir. Daha yakın bir tarihte, Gulbenkian Komisyonu da benzer şekilde Wallerstein’in liderliğinde sosyal bilimlerde hakim olan pozitivist metodolojiye, yanılıgılı Batı evrenselciliğine ve disiplinler parçalanmaya işaret ederek sosyal bilimlerin çoğulcu bir evrenselciliği kucaklaması gerektiğini not etmiştir (Wallerstein ve diğ. 1996).¹⁰

Özetle, Cox’a göre problem çözücü yaklaşım bir probleme karşılık vermeye çalışırken belli örüntüler arar, gözlemediği örüntüleri kesin ve mutlak kabul eder ve dolayısıyla o problemin içinde doğduğu düzeni ve o düzenin yarattığı iktidar ilişkilerini yeniden üretir ve bunu yaparken ister istemez bu iktidar ilişkilerinde muktedirin yanında konum alır. Cox’un problem çözücü yaklaşıma ilişkin bu değerlendirmesinin belki de en can alıcı yönlerinden biri, bu tür teorilerin tarihdışı ve dolayısıyla değişim körü olmasıdır. Eleştirel teori ise değişimin teorisi olarak tarihseldir ve insanların inşa ettiği toplumsal kurumların yine insanlar tarafından değiştirilebileceğini ve hatta her an değiştirildiğini savunur. Makalenin geri kalanında eleştirel teorinin tarihselci eğiliminin, problem çözücü teorinin yarattığı sorunları aşma girişimine ilişkin bir tartışma yürüteceğim. Bunu yaparken, ilk olarak Cox’un tarihselciliğinin iki kaynağını, Marx’ın tarihsel materyalizmi ve Vico’nun ideal tarihini birlikte değerlendirmeye çalışacağım.

Vico ve Marx: Praksis ve Tarihin Yapımı

Yukarıda değindiğim gibi Cox kendisini bir tarihsel materyalist olarak görür ve Marksist geleneğin tarihselciliğe vurgusunu paylaşır. Cox için değişim öznel olanla nesnel olanın, insan zihniyle dış gerçekliğin diyalektik ilişkisinden doğar. Değişimin kaynağında da insan zihninin kavramsal araçlarının dış gerçeklikle olan ilişkisinde sürekli meydana gelen çelişkiler bulunmaktadır. Vico’ya referansla Cox, insanın değişmez bir gerçeklikle değil, her somut tarihsel durumda zaten insanların inşa ettiği gerçeklikle bir ilişkiye girerek hem kendi kavramlarını hem de gerçekliği değiştirdiğine işaret eder. Yani, sıkça ifade edildiği gibi maddi koşullarla fikirler arasında diyalektik bir ilişki vardır. Dolayısıyla, problem çözücü yaklaşımların farz ettiği gibi keşfedilmeyi bekleyen örüntüler ve bunların nedenselliğini ortaya çıkaran açıklamalardan ziyade Vico’nun düşüncesinde ifade bulan insanın zihniyle hakikati inşa ettiği perspektifine dayanan, değişimi esas alan bir tarihselcilik Cox’un yaklaşımına hakimdir. Tarih insanların inşa ettiği kurumların tarihidir; tarihi insanlar yaptığı için de tarihsel olanın bilgisi yaparak üretilir. İnsan, insana dair olanı yaptığı için bilir: *Verum esse ipsum factum* veya *verum et factum convertuntur* (Vico 1988; 2002), yani hakikat yapılıdır.

Vico’nun Cox üzerindeki etkisi bir sır değil (Cox 2002; 1996). Öte yandan, Cox’un bir ‘ideal ebedi tarih’ yazmaya çalışan Vico’dan kaynağını alan idealist yaklaşımı tarihsel materyalizmle nasıl birlikte düşündüğü sorgulamaya değer. Aslında Cox’un bu yaklaşımı Marx’ın (1972) yine sıkça atıf yapılan ve sosyal bilimlerde fail-yapı sorunsalının en billurlaşmış ifadesi olarak kurucu bir özdeyiş niteliği kazanan gözleminde görülür: “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama keyiflerine göre kendi seçtikleri koşullar altında değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, verili ve geçmişten aktarılan koşullar altında yaparlar.” Her ne kadar Marx özellikle doğa bilimlerindeki atılımlar dolayısıyla kendi döneminde yükselişte olan pozitivistin ve Feuerbach’ın bayağı materyalizminin bir ölçüde etkisi altında kalmış olsa da, bu tür bir materyalizmin son derece güçlü bir eleştirisini vermektense geri durmamıştır (Engels 1976:

¹⁰ Gulbenkian Komisyonu’nun raporuna ilişkin eleştirel bir değerlendirme için bkz. Burawoy (2008).

18). Bilhassa Feuerbach üzerine tezlerinde sosyal dünyanın fail merkezli bir ontolojisine ilişkin kilit önermelerde bulunmuştur. Genelde sosyal bilimlerde kötü yazılmış bir ders kitabı ezberine dayanan ve Marx’ın sosyal dünyayı ve sosyal ilişkileri nesnel iktisadi yapılara indirgediğine yönelik içeriksiz ve dayanaksız iddianın aksine, Feuerbach üzerine tezlerinde Marx (2013), indirgemeci materyalizmin insan özneliğini ve faaliyetini, yani praksi dışarıda bırakan yaklaşımına sert eleştiriler yöneltiyordu. Birinci tezde materyalizmin, insanın aktif ve öznel tarafını göz ardı ettiğine işaret ederek, Kartezyen *res cogitans* ve *res extensa* ikiliğinin materyalist düşünceye hakimiyetini eleştirirken, burada tartışılan konuya dair asıl pozisyonunuysa dolaysız olarak ikinci tezde ifade eder: “İnsan düşüncesine nesnellik atfedilip atfedilemeyeceği sorusu, teorik değil pratik bir sorudur. İnsan, düşüncesinin doğruluğunu pratikte kanıtlamak zorundadır.” Burada Marx’ın vurgusu, önceden teorik olarak geliştirilmiş bir düşüncenin pratikte uygulamaya dökülmesi üzerine değildir. Tam aksine, düşüncenin nesnellüğünün gerçeği yaparak, kurarak veya inşa ederek tesis edildiği üzerinedir. Üçüncü tezde de görüleceği gibi insanın kendini içinde bulduğu koşullar da insanlar tarafından yapılır ve değiştirilir, yani her ne kadar insanlar geçmişten aktarılan koşullar içinde olsa da ‘kendi tarihlerini kendileri yaparlar’. Ve sonuçta ortaya çıkanın bilgisi de, insanlar kendi tarihlerini kendileri yaptığı için doğrudur. Bilginin doğruluğunun kaynağı, o bilginin atıf yaptığı gerçekliğin insanlar tarafından yapılmış olmasıdır.

Vico ile Marx’ın bu gözlemlerini çıkış noktası kabul eden Cox, kendi eleştirel teorisinin merkezine tarihsel değişimi kavrayabilme ve böylece ona katkıda bulunma amacını yerleştirir. İnsanlar tarihin yapıcısı olduğu gibi tarihsel değişimin de kaynağındadır. Her ne kadar tekil amaçlı eylemlerinin bir sonucu olarak olmasa da, bu eylemlerin aralarındaki etkileşimin toplam sonucu olarak tarih sürekli değişime tabidir. Tarihsel değişimin bilgisiyse olgularla ilgilidir. Ama burada Cox (2012: xxii) olgulardan bahsederken, terimin bugünkü pozitivist yaklaşımda kullanılan anlamını değil, Latin dillerindeki etimolojik kökenini öne çıkarır. Dolayısıyla olgu (fact), ‘verili’ (*given*) olana değil, yapılmış (*made*) olana işaret eder: *Factum* yapmak fiilinden türerken, *datum* vermek fiilinden türemiştir. Dolayısıyla veri (data) insanın ve onun sosyal ilişkilerinin dışında bağımsız ve anlamdan yoksun bir şekilde dururken, olgu (fact) insan yapımı olduğu için niyet ve eylemi, yani praksi sonuçlarıyla ve anlamıyla birlikte içinde barındırır.

Vico’nun, kabaca ‘tarihi yaptığımız için biliriz’ şeklinde özetleyebileceğimiz savının, Marx’ın tarih felsefesini derinden etkilediğine ilişkin çok sayıda iddia halihazırda bulunmaktadır. Marx’ın bazı atıflarından Vico’nun çalışmalarından haberdar olduğunu anlamak mümkün. Öyleyse yukarıda sorduğumuz sorunun, yani Cox’un Vico’nun idealizmiyle Marx’ın tarihsel materyalizmini nasıl bir araya getirdiği sorusunun spekülatif bir soru olmadığını farz etmek de mümkün hale gelir. Marx ve Vico arasındaki bağın doğrudan bir etkilenme olduğuna ilişkin iddialar olduğu gibi, Marx ve Vico arasında yoğun tematik benzerlikler olduğu da Marksistler tarafından sıkça savunulmuştur. Hatta zaman zaman Vico’nun bir proto-Marksist, Marx’ın ise modern Vico’ya kadar varan yorumlar gözlemlenmiştir. Esasında, Cox’un bu tür bir yolda ilerlemesinin kaynağında da liberal filozof Benedetto Croce’yle birlikte Marx ile Vico arasında benzerlikler kuran Georges Sorel’in de ciddi etkisi vardır (Ball 1995: 214-215).

Öte yandan Marx’ın Vico’ya doğrudan atıfları bazı mektuplar ve *Kapital*’in birinci cildindeki bir dipnottan öteye geçmez (Marx 1976: 493-494n4). Bu dipnotun olduğu bölümde ise Marx genel bir felsefi değerlendirme yapmaktan ziyade makineler ve büyük ölçekli sanayi çerçevesinde insanın doğayı yeniden şekillendirmesini tartıştığı bir bağlamda, bir teknoloji tarihinin yazılması gerektiği önerisini yaparken Vico’dan söz eder ve böyle bir tarihin, o tarihi insanlar yaptığı için daha kolay yazılabileceğini not eder. Marx’ın Vico’ya doğrudan atıflarının azlığından ve teorisini geliştirirken Vico’dan görece geç haberdar olmasından hareketle Marx ile Vico arasındaki mesafenin genelde kabul edilenden çok daha geniş olduğuna işaret eden Terrence Ball (1995) ise, benzerlikten ziyade farkların göze çarptığını savunur. Ball’un gözünde en temel fark, iki düşünürün tarihi yapmak veya sosyal yaşamı yapmak derken kast

ettikleri farklı anlamlardan kaynaklanıyordu. Ball’a göre, Vico yapmak derken Aristoteles’in ayırdığı şekliyle *theoria, poiesis ve praxis* üçlüsünden praxisi, yani iletişimsel eylemi kastederken, Marx’ın *poiesisi*, yani üretmeyi veya teknik bilgiyi kast etmesidir.¹¹ Ancak teknolojinin ve makinenin gelişiminden bahsederken dahi Marx, teknolojiyi insandan ve onun toplumsal ilişkilerinden bağımsız bir süreç olarak değil, insanın sosyal tarihinin bir parçası olarak görür. Yani maddi üretimin ve onun tekniğinin ta kendisi sosyal ve siyasi ilişkilerden bağımsız görülemez.

Marx’ın praxis ve eyleme ilişkin pozisyonuna ilişkin benzer bir yanlış okumayı Arendt’in (1958) emek, iş ve eylem ayrıştırmasında da bulmak mümkün. Marx’ın insanın sosyal yaşamını kendisi gibi sektörlere ayırmamasından hareket ederek Arendt, Marx’ın emek ve işi birbirine karıştırdığı, emeğe yaptığı vurguyla da insan eylemini hayatta kalmaya çalışan hayvani veya biyolojik bir faaliyete, yani emeğe indirgediği iddiasında bulunur. Ancak bu iddialar en kötü ihtimalle dürüst olmayan bir çarpıtma, en iyi ihtimalle de bir yanlış okumadan ibarettir (Holman 2011). Holman’ın işaret ettiği üzere, insanın, Arendt’in deyişiyle *animal laboran* statüsüne indirgenmesini Marx da yabancılaşmış emek kavramıyla eleştirmektedir.¹² Ancak, Marx’ın kapitalist üretim tarzına ilişkin kavramsallaştırmaları, özellikle çağdaş siyaset ve ahlak felsefesinin dilinin genellikle evrenselci olması nedeniyle, Marx’ın yönteminin tarihselci niteliği göz ardı edilerek okunduğundan, siyaset felsefesinde bu tür yanlış sonuçlara sıklıkla varılıyor. Burada da, Marx’ın *kapitalizmde* soyut emeğin tahakkümüne ilişkin tespitini Marx’ın emeği yücelttiği veya soyut emeği insanın ana faaliyeti olarak tanımladığı şeklinde yorumlamak tüm siyasi ve felsefi projesini göz ardı etmek anlamına gelir.¹³ Arendt’in insanın varlığını neden belli unsurlara ayırmak istediği genel amaçları doğrultusunda anlaşılabilir. Kapitalizmde insanın araçsal bir aklın gereklerine uygun bir şekilde faaliyetinin sınırlanmasını eleştiren Habermas (2001) ve Dallmayr (1984) gibi diğer çağdaş düşünürler de bu araçsal aklın veya faaliyetin karşısına Aristotelesçi anlamda kendinin dışında bir amacı olmayan, yani teleolojik olmayan bir faaliyet koymaya çalıştılar. Yitirilmiş olan praxisi kurtarmaya yönelik bu çaba da genellikle araçsal aklın karşısına dilsel, sözsel veya iletişimsel bir akıl yerleştirilmesiyle neticelendi. Dolayısıyla sonuç olarak bir yandan bu yazarların yaptığı ayrımlara göre, örneğin Arendt’te ‘siyasi’ olanın alanına girmeyen sosyal meseleler, Habermas’taysa yaşam dünyasının dışında kalan ‘teknik’ alanlar, yani iktisadi ve idari alanlar araçsal aklın işleyişine mahkum ediliyor. Sonuç olarak insan faaliyeti sözsel olana indirgeniyor (Markus 1986).

Öyle görünüyor ki Ball da Aristotelesçi bu ayrımı bir nevi verili kabul ederek Marx’ın tarihi yapmaktan teknik bir yapım kastettiği, Vico’nunsa insan zihninin bir yapımı olarak sosyal dünyayı kastettiği sonucuna varır. Ball’un işaret ettiği üzere, Vico’nun aksine Marx dünyayı, tanrının yaptığı doğal dünya ve insanın yaptığı sosyal dünya olarak ikiye ayırmaz. Ama yukarıda andığım diğer düşünürlerin de aksine insanın doğayla ve diğer insanlarla olan ilişkisini de birbirinden ayırmaz. Hatta sosyal metabolizmanın kaynağında bu ikili ilişki vardır. Arendt özne-nesne ilişkisini insanın siyasal varlığının ve dolayısıyla praxisinin dışında tutarak özne-nesne ilişkisi olarak gördüğü emeğin ve toplumsal üretim ve yeniden üretimin ta kendisinin son derece siyasal olduğunu göz ardı eder. Benzer şekilde Habermas da, iletişimsel eylemle karakterize olan yaşam dünyasının dışındaki iktisadi ve idari sistemleri stratejik akla terk eder. Her iki durumda da, kıskançça korunan bu yüceltilmiş (siyasal-sözsel-iletişimsel) eylem alanlarının etrafına duvarlar örmeye çalışırken aslında insanı ve onun özgür eylemini bir tür zihinsel ve dilsel hapishaneye tıkmış olurlar.

¹¹ Her ne kadar Vico kavram olarak *poiesisi* kullandıysa da, Terrence Ball’a göre (1995: 221-22) bu, kavramların Ortaçağ felsefesinde yer değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Benzer bir tartışma için ayrıca bkz. Arendt 1958.

¹² Arendt’in üçlü ayrıştırmasına ve Marx’ı yanlış temsil etmesine ilişkin eleştirel değerlendirmeler için bkz. Benhabib (1996), Pitkin (1998), Parekh (1979), Holman (2011).

¹³ Ayrıca bkz. Markus (1986).

Modern siyaset felsefesinin bu büyülenmiş ayrımlarının izi yukarıda bahsettiğim üzere genellikle Aristoteles'in ayrımlarına ve kısmen antik Atina demokrasisine sürülebilir. Elbette antik Atina demokrasisinde bu ayrımların bir toplumsal bir karşılığı elbette vardı ve Marx da bunu görmüştü. Ama bu toplumsal karşılık kısmen insanın hayvansal mecburiyet tarafı olarak görülen faaliyetlerin, insanlıktan çıkarılmış kölelerin üzerine bırakılmasına dayanıyordu (Anderson 1996: 18-28; krş. Wood 1988).¹⁴ Ayrıca, günümüzde liberal demokrasilerde gözlenen seçkinci paradigmanın aksine Atina demokrasisinde, yoksul ve ayrıcalıksız olanların hakimiyetini tesis etmeye yönelik bir girişim vardı (Wood 2008: 30-42). Benzer şekilde, siyasal öznelerin Arendt'in siyasalına iştirak edebilmek için, sermayenin köleleştirdiği soyut emeğin varlığını siyasallaştırmaması ve emeği sadece biyolojik ihtiyacın giderilmesi olarak kurumsallaştırması ve kabul etmesi gerekiyor. Marx üretim derken sadece emeğin doğayla girdiği ihtiyaç ilişkisini değil, yaşamın ve toplumsallığın üretimini görüyordu ve bu yüzden de bizi 'üretim saklı evine' davet ediyordu. Ellen Wood'un (1981) da işaret ettiği gibi, Marx'a göre 'kapitalist üretimin nihai sırrı siyasi' bir sırdır.

Cox, Vico ve Marx: Alanlar, Yapılar ve 'Faktörler'

Robert Cox da elbette Marx'ın Vico ile benzerlikleri olduğunu düşünüyordu, özellikle de yukarıda ifade ettiğim gibi tarihi yapmanın, insana toplumsal yaşamı bilme adına bir ayrıcalıklı bir erişim sağladığı konusunda. Diğer yandan, Marx'ın Vico'nun düşüncesini tek taraflı olarak benimsediğini iddia ediyordu. Cox'a göre (2002: 51) Marx 'maddi üretimi birincil sebep', fikir ve kurumları ise onun 'sonuçları' olarak görmüştü. Daha sonra Ortodoks Marksizm olarak anılacak bu Kautsky-Plehanov yorumunun özellikle Anglo-Amerikan dünyasında yayılmasında Cohen (1978) gibi tekno-determinist yorumcuların da katkısı büyüktür. Hem bu tür 'analitik Marksist' yorumlarda hem de Marksizmi genel olarak iktisadi altyapının diğer her şeyi belirlediği varsayımına sahip olmakla eleştiren anti-Marksist pozisyonlardan kaynağını alan bu indirgemeciliği reddeden bir Marksist gelenek de bulunmaktadır ve bu gelenekteki çeşitli yaklaşımların vurguladığı üzere üretim, iktisadi üretim değil, toplumsal yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir (Sayer, 1987). Diyalektik ontoloji ve epistemolojinin önemli unsurlarından biri, tıpkı yukarıda insan faaliyetinin parçalara ayrılması girişiminde olduğu gibi, toplumsal yaşamı oluşturan ilişkilerin 'alanlar' halinde ayrılmasını da reddetmesidir. İktisadi olanın, siyasi olanı veya sosyal olanı nedensel olarak belirleyebileceği fikri, dış dünyanın tanımlanabilir parçalar halinde incelenebileceği varsayımına dayanır ve bu varsayım bütünlükcü bir Marksist diyalektik onto-epistemolojiye aykırıdır. Elbette Marx'ın eserlerinde bu indirgemeci yorumu mümkün kılacak tekil ifadeler bulmak mümkündür. Ama başka bir yerde (Teschke ve Cemgil 2014) belirttiğimiz gibi, üretimden sadece yaşamın biyolojik koşullarının fiziken üretimi değil, tüm toplumsal ilişkileri kapsayacak şekilde yaşamın üretimi ve yeniden üretimi anlaşılmalıdır. Nitekim, Cox (2002: 31) da daha sonra kavramı bu şekilde genişletiyordu:

Benim için başta mal ve hizmetlerin üretiminin mevcut organizasyonunun incelenmesi olan çalışma, artık kurumlar, hukuk, ahlak ve fikirleri içerecek şekilde kavramsal olarak genişledi...

... Maddi üretim kaynaklarının ve emeğin yeni üretim çevreleri yaratmak için hareket ettirilmesinin kendisi üretimdir. Maddi üretimin içinde gerçekleştiği zihinsel iklimin, alışkanlıkların ve tavırların yaratılması da [üretimdir].

Ancak, diğer yandan maddi üretim hala diğer 'alanlardan' ayrıdır. Cox'un bu ikircikli hali, Uİ ve USİ'nin farklı ekollerinden gelen eleştirilerde de kendini gösterir. Özellikle iktisadi indirgemecilik eleştirisini getirenler, Cox'un eserinin tüm çabasına rağmen maddi üretim

¹⁴ Atina demokrasisinde kölelik ve yurttaşlık üzerine daha detaylı bir siyaset teorisi yaklaşımı için bkz. Wood (1988).

tuzağından kurtulamadığını not ederken, son kertede her şeyin yine maddi üretimin organizasyonuna indirgendığı iddiasında bulunur.¹⁵ Her ne kadar Cox metateorik yaklaşımında daha kapsamlı bir tarihsel materyalist onto-epistemoloji aracılığıyla bir tarihsel yapının ancak maddi kabiliyetler, fikirler ve insan kurumlarının çok yönlü karşılıklı etkileşimi üzerinden anlaşılabilceğini savunsa da, ampirik çalışmasında maddi kabiliyetlerin ve bunların örgütlenişinin daha belirleyici olduğunu söylemek mümkün (Jessop and Sum 2001). Diğer taraftan ise, indirgemecilik suçlamasından kaçınmak amacıyla maddi olan, fikri olan ve kurumsal olanı birbirinden görece bağımsız alanlar şeklinde formüle ederek aralarında bir dışsallık ilişkisi kurmuştur. Bu tür bir yaklaşım da kimi Marksistlerin gözünde Cox'un Weberci plüralizme sivrulmasına yol açmıştır (Burnham 1991). Cox Weberci plüralizmle Marksist tarihsel materyalizmi birleştirmekte sorun görmez. Bir tarihsel yapıyı incelerken, örneğin karşılaştırmalı siyaset ve siyasi iktisat bağlamında senkronik analiz yaparken Weberci yaklaşımı, bu tarihsel yapının ortaya çıkış ve değişme potansiyelini incelerken diyakronik yaklaşımla tarihsel materyalist pozisyonu kullandığını ve bunların bir arada kullanılması gerektiğini savunur (Cox 2002, 28).

Dolayısıyla, Cox'un yaklaşımında maddi kabiliyetler, kurumlar ve fikirler veya sosyal kuvvetler, devlet biçimleri ve dünya düzenleri, her biri bir diğerini tesis edecek şekilde bir araya getirilmiş olsa da, bu belirlenim alanları, ayrı ve özerk birer alan olarak hala dışsal bir ilişki içindedir (Lacher 2008, 58). Yani Cox'un devlet biçimleri, sosyal kuvvetler ve dünya düzenlerinin karşılıklı belirlenimine ilişkin değerlendirmesi ister istemez bu analiz düzeylerini geçici de olsa şeyleştirmesine yol açar. Cox'un buna aldığı önlem, bu analiz düzeyleri veya belirlenim alanlarının özgül konfigürasyonlarının, sınırlı totaliteler şeklinde tezahür eden tarihsel yapılar veya eylem çerçeveleri teşkil ettiğini ifade etmektir. Yapılar tarihsel olarak sonlu ve etki olarak sınırlı olsa bile, sonuçta analizin başlangıç noktasını tesis etmeleri bakımından 'sistemin sürdürülmesine yönelik önyargı' burada da aşılmamış olur. Daha önce başka bir yerde tartıştığım gibi (Cemgil 2018), Cox'un bu ayrımları zamanında Marksizmin, toplumsal ve fikri olanın iktisadi olana indirgenmesiyle ilişkilendirilmesine bir karşılık vermek üzere bu şekilde kurguladığını farz etmek mümkün. Fakat fikri olan, maddi olan ve kurumsal olan arasında kurmaya çalıştığı karşılıklılık, bir kez bunlar birbirinden ayrı tesis edildiği ve içerikleri ayrı belirlendiği için mümkün olmayacaktır veya ancak ampirisist ya da Weberci plüralist bir yöntemle mümkün olabilecektir. Yine benzer şekilde 'sosyal üretim ilişkileri tarzı'nın boyutlarını incelerken 'nesnel faktörler', 'öznel faktörler' ve kurumsal formları bir karşılıklılık ilişkisi içinde düşünürken, ayrı toplumsal alanlardan kaynağını alan *faktörler* olarak görür (Cox 1987, 29). Bu da tüm çabanın değerini sorgulamaya tek başına yeterlidir. Her halükarda, kapıdan kovulan Kartezyen ayırım, bacadan analize geri girer. Amaç sonunda plüralist bir yöntem ve Kartezyen ayırma varmaktıysa, tarihselciliği bu ölçüde kuvvetli bir vurguyla öne çıkarması çok da gerekli olmazdı. Son kertede, her ne kadar Cox kurumlar, fikirler ve maddi üretim arasında karşılıklı belirlenime dayanan bir teorik şema oluşturmuş olsa da, bu Weberyen metodolojik plüralist perspektif nedeniyle bu alanları ancak dışsal olarak birbiriyle ilişkiye giren bağımsız faktörler olarak kurgulamıştır (Jessop ve Sum, 2001: 94-95). Asıl problem tek başına Cox'un yaklaşımının onto-epistemolojisinin yeterince diyalektik veya tarihsel materyalist olmaması değil, bu makalenin başında üzerinde durduğum değişim vurgusunun anti-yapısalcı potansiyelini gerçekleştirememiş olmasıdır. Bunun temel nedeniyse, kendisinin de teslim ettiği gibi, ideal tiplerle ve bunların statik ilişkileriyle karakterize olmuş senkronik yaklaşım ile değişimi ve onun dinamiklerini görmeye çalışan diyakronik yaklaşımı birleştirmeye çalışmasıdır (Cox 2002: 28). Dolayısıyla, perspektifler üzerine bir perspektif inşa ederek, ferdi perspektiflerini sınırlarını ve böylece sistemi yeniden üretmeye yönelik önyargılarını aşmaya çalışırken, bir perspektifler kolajı elde etmiştir.

¹⁵ İndirgemecilik eleştirisi ve diğer eleştirilerin bir özeti için bkz. Schechter 2002.

Özetle Cox, problem çözücü yaklaşımı eleştirel yaklaşımla birlikte kullanarak hem açıklayıcı kuvveti daha yüksek hem normatif boyutu güçlü bir kuram inşa etmeye çalışırken, kendi değişim vurgusunun altını oymuş ve eleştireliliğinin sınırını yapısalcılığın başka bir boyutuna kurban etmiştir. Hannes Lacher'in (2008: 63) son derece isabetli gözleminde dile getirdiği üzere, kapitalist üretim tarzındaki büyük yapısalcılığın yerine 'tarihsel blok'un veya tarihsel yapının 'minyatür yapısalcılığını' koymuştur. Bunun nedeni ise kavramsal evreninin büyük kısmının Poulantzas ve dolayısıyla Althusser'in Marksist yapısalcılığının kategorileri üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Aynı zamanda bir kez bu yapısalcı ayırım kabul edildiğinde, Cox'un yapısalcılıktan uzaklaşma çabaları bu kez de kendini araçsalci-elitist uca yaklaşımdan kurtaramamıştır (Lacher 2008).¹⁶

Sonuç

Sonuç olarak her ne kadar Cox tarihselci perspektiften dinamik bir U(S)İ teorisi geliştirerek, senkronik pozitivist ve Weberyan yaklaşımların ötesine geçmeye çalışsa da Weberyan metodolojik plüralizmden, ideal tipik senkronik analizden ve bunlar dolayısıyla insanın sosyal yaşamını sektörlere ayıran yaklaşımdan ve nihayetinde perspektifler üzerine bir perspektif yerine, perspektifleri yan yana getiren bir konum aldığından Cox'un teorisi yapısalcılığın en temel sorununu, yani tahakküm sistemini kavramsal olarak yeniden üretme sorununu aşamamış görünmektedir. Yani 'sistemin muhafazasına ve yeniden üretimine ilişkin önyargı'nın ötesine ancak kısmen geçmiştir. Uzun dönem yapıların yerine görece daha kısa dönem yapıları koyarak ve bunların senkronik fotoğraflarını çekerek yapısalcılığın önyargısını tamamen aşması mümkün olmamıştır. Yine film metaforlarıyla devam edecek olursak gerçek, tahakküm biçimleriyle, kurumlarıyla, kişileriyle ve direniş biçimleriyle hareketli ve dinamikken, onu ancak çok yönlü kaleydoskopik hareketli görüntülerle temsil edebiliriz.

Öte yandan, metateorik düzlemde bu sorunu güçlü bir şekilde dile getirmiş olması Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Siyasal İktisat bakımından büyük bir kazanımdır. Bu kazanımın korunması her iki disiplinde de anaakımın tahakkümüne karşı eleştireliliğin muhafaza edilmesi hem de özellikle eleştirel perspektiflerin her birinin kendi onto-epistemolojisi etrafında rakip kamplar şeklinde örgütlenerek bunları kariyer ilerletici ağlara çevirdiği bir ortamda (Baele ve Bettiza 2020), kurumsallaşmış tahakkümün her biçimine karşı pozisyon almaya imkan vermesi açısından önemlidir. Ayrıca, insanın sosyal yaşamının insanlar tarafından inşa edildiği ve insanlar tarafından değiştirilebileceği varsayımlarını Uİ ve USİ disiplinlerinin merkezine çekmiş olması da kayda değer. Ancak eleştirel teorinin tam potansiyelinin gerçekleşebilmesi için analiz biriminin mevcut anaakım disiplinler perspektiflerinden uzaklaşarak insan eylemliliğinin diyalektikliğine odaklanması gerek. Praksisi merkezine alan böyle bir diyalektik kavramsal çerçevesi Marx'ın ve diğer eleştirel sosyal bilimcilerin eserlerinde, deneysel birikimiye insanlığın kolektif tarihinde bulunur.¹⁷ David Graeber'ın (2015: 89) hatırlattığı gibi dünyayı biz yaptığımız için 'aynı kolaylıkla biz değiştirebiliriz;' bu da 'dünyanın nihai saklı hakikati'dir. Her ne kadar Cox, insanın sosyal yaşamının bu kurucu onto-epistemolojik prensibini meta-teorik yaklaşımından teorik ve ampirik yaklaşımına yeterince taşıyamamış olsa da, mütehakkimin tarafında konumlanan ve böylece tahakkümü ebedileştirmede araçsal bir rol

¹⁶ Uİ ve USİ alanlarında Neo-Gramscici olarak bilinen diğer pek çok yaklaşım bu sorunları aşmaya çalışan perspektifler önermiştir. Bu makale daha ziyade Cox'un insanların değişimdeki rolü üzerine vurgusuna odaklandığı için bu tartışmalara girilmemiştir. Ancak bu literatüre giriş yapmak isteyenler için Andreas Bieler, Ian Bruff ve Adam David Morton'ın (2015) 'Gramsci and 'the International': Past, Present and Future' adlı çalışması faydalı olacaktır.

¹⁷ Bu konuda en iyi felsefi tartışmalardan biri Karel Kosik (1976) tarafından yapılmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplini bağlamında praksis merkezli bir diyalektik yaklaşıma ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Cemgil (2018).

üstlenen anaakım perspektiflere esaslı bir şekilde meydan okuyan bu prensibi kuvvetli bir şekilde dile getirmiştir.

Kaynakça

- Althusser, L. 2003. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İthaki.
- Arendt, H. 1958. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Baele, S. J. ve G. Bettiza. 2020. "Turning everywhere in IR: on the sociological underpinnings of the field's proliferating turns", *International Theory* 13(2): 314-340.
- Ball, T. 1995. *Reappraising Political Theory: Revisionist Studies in the History of Political Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Benhabib, S. 1996. *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bieler, A., I. Bruff ve A. D. Morton. 2015. "Gramsci and 'the International': Past, Present and Future", Mark McNally (der.) *Antonio Gramsci içinde*. Basingstoke: Palgrave, ss. 137-155.
- Burawoy, M. 2008. Open the social sciences: To whom and for what? *Portuguese Journal of Social Science* 6(3): 137-146.
- Burnham, P. 1991. Neo-Gramscian Hegemony and the International Order, *Capital & Class* 15(3): 73-92.
- Carr, E. H. 2010. *Yirmi Yıl Krizi, 1919-1939*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cemgil, C. 2018. Marksizm ve Uluslararası İlişkiler: Praksis Merkezli bir Diyalektik, *Praksis* 47.
- Cohen, G. A. 1978. *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Princeton: Princeton University Press.
- Cox, R. W. 2012. For someone and for some purpose: An interview with Robert W. Cox, in Shannon Brincat, Laura Lima and João Nunes, *Critical theory in international relations and security studies: interviews and reflections*, Routledge s. 15-34.
- Cox, R. W. 1981. 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory', *Millennium*, 10(2): 126-155.
- Cox, R. W. 1985. 'Postscript 1985', R. O. Keohane (der.) *Neorealism and its Critics içinde*, New York: Columbia University Press, ss. 239-54.
- Cox, R. W. with Timothy J. Sinclair. 1996. *Approaches to World Order*. New York: Cambridge University Press.
- Cox, R. with Michael G. Schechter. 2002. *Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilizations*. Londra: Routledge.
- Dallmayr, F. 1984. *Polis and Praxis: Exercises in Contemporary Political Theory*, Cambridge Mass: MIT Press.
- Devetak, R. 2012. 'Vico Contra Kant: The Competing Critical Theories of Cox and Linklater', Shannon Brincat, Laura Lima and João Nunes (der.), *Critical theory in international relations and security studies: interviews and reflections içinde*, Londra: Routledge
- Eagleton, T. 2006. *Criticism and Ideology: A Study in Marxist Literary Theory*, Londra: Verso.
- Eagleton, T. 2007. *Ideology: An Introduction*, Londra: Verso.
- Engels, F. 1976. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Ankara: Sol.
- Graeber, D. 2015. *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity and the Secret Joys of Bureaucracy*. Brooklyn ve Londra: Melville House.
- Gramsci, A. 1997. *Hapishane Defterleri*. İstanbul: Belge.
- Habermas, J. 1993, *İdeoloji olarak teknik ve bilim*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Habermas, J. 1998, *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, İstanbul: Küyerel.
- Hall, S. 1982. 'The rediscovery of 'ideology': return of the repressed in media studies', Tony Bennett, James Curran, Michael Gurevitch and Janet Wollacott (der.) *Culture, Society and the Media içinde*, ss. 52-86.

- Hall, S. 1986. 'The Problem of Ideology: Marxism without guarantees' *Journal of Communication Inquiry*, 10(2): 28-44.
- Hoffmann, S. 1977. An American Social Science: International Relations. *Daedalus*, 106(3): 41-60.
- Holman, C. 2011. Dialectics and distinction: Reconsidering Hannah Arendt's critique of Marx. *Contemporary Political Theory* 10: 332-353.
- Horkheimer, M. 1986. *Akıl Tutulması*, İstanbul: Metis.
- Jessop, B. and Sum, N. L., 2001. Pre-disciplinary and post-disciplinary perspectives. *New Political Economy*, 6(1): 89-101.
- Kosík, K. 1976. *Dialectics of the Concrete: A Study on Problems of Man and World*. Boston: D. Reidel.
- Kubálková, V. 2016. Framing Robert W. Cox, Framing International Relations, *Globalizations*, 13(5): 578-593.
- Lacher, H. 2008. History, Structure, and World Orders: On the (Cross-)Purposes of Neo-Gramscian Theory, Alison J. Ayers (der.) *Gramsci, Political Economy, and International Relations Theory: Modern Princes and Naked Emperors* içinde, New York: Palgrave, ss. 45-65
- Leysens, A. 2008. *The critical theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?* New York: Palgrave Macmillan.
- Linklater, A. 2007. *Critical Theory and World Politics: Citizenship, Sovereignty and Humanity*. Routledge.
- Markus, G. 1986. Praxis and Poiesis: Beyond the Dichotomy, *Thesis Eleven* 15(1): 30-47.
- Marx, K. 1972. *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. Moskova: Progress.
- Marx, K. 1844 *El Yazmaları*. İstanbul: Birikim.
- Marx, K. ve F. Engels 2013. *Alman İdeolojisi*, İstanbul: Evrensel.
- Marx, K. 1976. *Capital: A Critique of Political Economy*, c. 1, Middlesex: Penguin.
- Morgenthau, H. 1970. *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği.
- Murphy, C. 2008. Preface. *The critical theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?* New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Parekh, B. 1979. Hannah Arendt's critique of Marx, M. Hill (der.), *Hannah Arendt: The Recovery of the Public World* içinde, New York: St Martin's Press.
- Pitkin, H. 1998. *The Attack of the Blob: Hannah Arendt's Concept of the Social*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sayer, D. 1987. *The Violence of Abstraction: The Analytic Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell.
- Schechter, M. 2002. R. W. Cox, *Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilizations* içinde. Londra: Routledge, ss. 1-25.
- Smith, H. 1994. 'Marxism and International Relations', A. J. R. Groom ve Margot Light (der.) *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* içinde, Londra: Pinter, ss. 142-155.
- Smith, H. 1996. 'The Silence of the Academics: International Social Theory, Historical Materialism and Political Values', *Review of International Studies*, 22(2): 191-212.
- Vico, G. 1988. *On the Most Ancient Wisdom of the Italians Unearthed from the Origins of the Latin Language*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Vico, G. 2002. *The First New Science*, Cambridge: Cambridge University Press
- Wallerstein, I. ve diğ. 1996. *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press.
- Waltz, K. 2015. *Uluslararası Politika Teorisi*, İstanbul: Phoenix.

- Wood, E. M. 1981. The Separation of the Economic and the Political, *New Left Review* I (127): 66-95.
- Wood, E. M. 1988. *Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy*. Londra: Verso.
- Wood, E. M. 2008. *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought from Antiquity to the Late Middle Ages*. Londra: Verso.